

TIJORAT BANKLARIDA FOIZ RISKI VA UNI BOSHQARISH

Abdullayev Shahobiddin Shamsiddinovich

O'zbekiston Respublikasi Bank va Moliya akademiyasi tinglovchisi, ilmiy tadqiqotchi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada tijorat banklarida foiz riski va uni boshqarish usullari o'rganilgan. So'nggi paytlardagi global iqtisodiy o'zgarishlar tufayli rivojlanayotgan mamlakatimizdagi tijorat banklarida foiz stavkasini o'rnatish, foiz riskini kamaytirish va uni boshqarish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Shu bois to'g'ri foiz stavkasini o'rnatish va banklarda foiz riskini kamaytirish borasida taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Foiz riski, tijorat banklari, foiz stavkasi, Markaziy bank, iqtisodiy o'sish.

Bugungi kunga kelib davlatning rivojlanishida, aholining yaxshi yashashida va iqtisodiy o'sishda tijorat banklarning roli muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, tijorat banklarining faoliyati va ularning doimiy o'sishi kafolatlanmagan. Dunyo miqyosidagi keskin iqtisodiy-siyosiy munosabatlar oqibati, Respublikamizdagi iqtisodiy o'zgarishlar, Markaziy bank tomonidan foiz stavkasining tez-tez o'zgartirilib turilishi tijorat banklarining bir tekis faoliyat ko'rsatishiga ma'lum darajada halaqit beradi. Foiz stavkasining noto'g'ri o'rnatilishi kredit mahsulotlarini sotishda, omonot yoki aholining bo'sh turgan mablag'larini jalb qilishda muammolarga sabab bo'lishi va tijorat banklarining daromadi tushishiga ham olib kelishi mumkin. Shu sababli, zamonaviy bozor sharoitida faoliyat yuritib borayotgan banklar uchun foiz riskini baholash, tahlil qilish va boshqarish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Resurslarni jalb qilish bo'yicha tijorat banklari faoliyati, asosan, aktiv va passivlarni boshqarish bo'yicha kuchli o'ylangan strategiyaga asoslangan holda bo'ladi. Jalb qilingan resurslarni yuqori foizlarda bankning zarariga qaytarmaslik uchun va turli zararlardan qochish uchun bank juda yaxshi o'ylangan foiz riskini boshqarish strategiyasiga ega bo'lishi zarur. Ushbu tizimning asosiy vazifalari: risklarni aniqlash, ularning hajmini hisoblash, monitoringini tahlil qilish, mavjud xavf-xatarlarga qarshi turli instrument va vositalardan foydalanish bo'yicha ishlarni amalga oshirishdan iborat. Tijorat banki faoliyati samaradorligiga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan kredit riski va likvidlik riski bilan bir qatordagi muhim xavflardan biri bu foiz stavkasi riskidir. Shuning uchun moliyaviy xizmatlar bozorida faoliyat yurituvchi har qanday bank faoliyatida foiz riskini boshqarishni yo'lga juda ham zarurdir. Foiz stavkasi riskini boshqarish har qanday tijorat banki faoliyatining asosiy strategik yo'nalishlaridan biri hisoblanib, hatto kreditlarni qaytarish bilan bog'liq muammo yo'qligida ham bankning mavjudligi va faoliyatini davom ettirish uchun muhim omillardan biri hisoblanadi. [1,215]

Foiz stavkasining o'zgartirilishi natijasida yuzaga kelgan bankning moliyaviy yo'qotishlari foiz riskini tashkil qiladi. Bundan kelib chiqadiki, foiz riski deganda biz foiz stavkasi o'zgarishi tufayli kredit taqdim qilinishiga zarur bo'lgan jalb qilingan mablag'larning qiymati o'zgarishini tushunishimiz kerak. [2,56]

Risk - faoliyat yuritish davomida turli xil omillarning o'zgarishi natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatar yoki xatarlar majmuasidir.

Piter S. Rouzning bankirlar orasida mashhur "Bank menejmenti" kitobida foiz riskiga quyidagicha ta'rif berilgan: "Foiz riski - foiz stavkasining kutilmagan holda salbiy tomonga

o'zgarib ketishi oqibatida bankning foydasi, shu bilan birga bank kapitalining kamayishidir". [3,58]

Foiz riski - bu tijorat banklari jalb qilgan resurslari foiz stavkasining u bergan kreditlar foiz stavkasidan ortib ketishidir, deb ta'rif berishgan. Bunday ta'rif ko'plab adabiyotlarimizda tan olingan bo'lib, ko'proq bizning bank tizimimizni hisobga olib berilgan. Bizning fikrimizcha esa, ikkala ta'rif ham to'g'ri deb olsak bo'ladi. Birinchi ta'rifning o'ziga xos jihati shundaki, unda banklarning fond bozorida amalga oshiradigan operatsiyalari bo'yicha foiz risklarini ham qamrab olingan.

"Foiz riski doimiy ro'y beradimi yoki undan qochish mumkinmi?" degan savol tug'iladi. Nazariy jihatdan mumkin, agar aktivlardan olinadigan daromadni (kredit foiz stavkasini) muddatlari va miqdorlari bo'yicha jalb qilingan mablag'lar muddat va miqdoriga mos ravishda balanslashtirib turilsa, risk yo'qoladi. Ammo amaliy jihatdan har qanday vaqtda barcha kreditlarni bunday balanslashtirib bo'lmaydi, banklar ham bunday siyosat olib borishga ishtiyoqmand emas. Shuning uchun ham banklar doimo foiz riskiga duch kelishadi, bu esa foiz riskidan qochishga emas aksincha uni boshqarib turishga olib keladi.

Foiz riskining ikki turi ajratiladi:

1. Pozitsion
2. Strukturaviy

Pozitsion risk - bu faqat bitta pozitsiya bilan (aniq bir vaqtning foiz stavkasi bilan) bog'liq riskdir. Misol uchun, bank suzib yuruvchi stavkada kredit berdi. Bu unga foyda olib keladimi yo'qmi noaniq. Balansda bunday rixsni oldini olish uchun nima qilsak bo'ladi? Avvalambor omonatlar bo'yicha foizlarni o'zgartirish lozim va bank aktiv va passivlar bo'yicha foizlarni tenglashtirish kerak.

Strukturaviy risk - bu bankning butun balansi bo'yicha risk bo'lib, pul bozoridagi foiz stavkasining tebranishi natijasida yuzaga keladi. [4,89]

Foiz stavkasi xarakteridan kelib chiqib quyidagi turlarga bo'linadi:

- qat'iy foiz riski;
- o'zgaruvchi foiz riski;
- hisobdan chiqarish riski (qimmatli qog'ozlar kursi o'zgarishi bilan bog'liq). [4,90]

Foiz riskini baholashda foiz marjasidan foydalaniladi. Foiz marjasi daromad keltiruvchi aktivlar bo'yicha foiz daromadlar bilan bankning majburiyatlari bo'yicha foizli xarajatlari o'rtasidagi farq tushuniladi. Foiz marjasi quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$M_{\text{xaq}} = \frac{DF - XF}{AD} * 100$$

Bu erda:

Mhaq - foiz marjasining haqiqiy hajmi;

DF - foizli daromad;

XF - foiz to'lovlari bo'yicha xarajatlar; keltiruvchi aktivlar;

AD - foizli daromad keltiruvchi aktivlar;

Foiz marjasi quyidagi yo'nalishlarda tahlil qilinadi:

- haqiqiy foiz marja bilan uning bazasi bilan solishtirish, natijada foizlar bo'yicha daromadning o'sishi yoki kamayishini aniqlash mumkin;
- foiz marjaning standartlarga yoki bank qoidalariga mos kelishini nazorat qilish;
- qaysi turdagi daromad (xarajat) foiz marjasining o'zgarishiga ta'sirini aniqlash uchun uning tarkibini tahlil qilish;
- boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun foiz marjasining o'zgarishi chegaralarini aniqlash;

Foiz marjasining hajmiga ta'sir qiluvchi omillarga kredit qo'yilmalarining tarkibi va hajmi hamda ularning manbasi, to'lovlar muddati, foiz stavkalarining foydalanilishi va ularning harakati kiradi. [5,4]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Магзумова Н.В., Найденова В.В. Менеджмент банка: проблемы и перспективы / Экономика и управление в современных условиях: проблемы и перспективы. Сборник научных трудов по материалам V Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. Под научной редакцией проф. А.А. Тамова. Майкоп: АГУ, 2018. С. 215-222.

2. Солонина С.В. Болдырева Л.В. Современные проблемы и приоритеты развития рынка банковских услуг региона // Финансы и кредит. 2011. № 25 (457) С. 56-62.

3. Commercial Bank Management: Rose, Peter S. Page 58

4. Борисов А. Б. Плавающая процентная ставка // Большой экономический словарь. — М.: Книжный мир, 2003. — 89-90 с. — ISBN 5-8041-0049-1.

5. Тижорат банклари фоиз сиёсатининг ликвидликлка таъсири. Бердияров Бахриддин Тавашарович, ЎзР БМА кафедраси мудири, и.ф.н., доцент. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 5, сентябрь-октябрь, 2017 йил 5-бет